

ORUC BƏY BAYAT, YOXSA PERSİYALI DON XUAN?

Jalə QƏMBƏRLİ, ADU-nun baş müəllimi

Respublikamız dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Azərbaycan tarixinin, ədəbiyyatının daha dərinədən öyrənilməsi, xalqımızın unudulmuş övladlarının üzə çıxardılması çağdaş elmimizin diqqət mərkəzində duran problemlərindəndir. Xalqımızın belə övladlarından biri də son dərəcə maraqlı və macəralarla zəngin həyat yaşamış son vaxtlara qədər Avropada Persiyalı Don Juan və ya Persiyalı Don Xuan adı ilə tanınmış Oruc bəy Bayatdır.

1599/1601 Səfəvi səfirliyinin katibi kimi İspaniyaya getmiş Oruc bəy Qızılbaşların Bayat tayfasından olan Sultənəli bəyin oğlu olmuşdur. Sultənəli bəy sarayın sayılan şəxslərindən biri olaraq Məhəmməd Xudabəndinin və onun oğlu Həməzə Mirzənin ən çətin və məsuliyyətli tapşırıqlarını yerinə yetirmiş və döyüşlərin birində qəhrəmanlıqla həlak olmuşdur.

1590-cı ildə Səfəvi dövləti Osmanlı imperiyası ilə sülh bağlamaq məcburiyyətində qalır və müqaviləyə əsasən Şərqi Gürcüstan, Ermənistan, Kürdüstan və demək olar ki, bütün Azərbaycan Osmanlı imperiyasının hakimiyyəti altına keçir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Şah Abbas hökuməti torpaqları geri qaytarmaq fikrindən əl çəkmir və yeni müharibəyə başlamaq üçün hazırlıq görür. Məhz elə bu dövrdə İsfahana məşhur Şerli qardaşları gəlir və Şah Abbasla görüşləri zamanı onu Avropadan dayaq almaq üçün oraya nümayəndə heyəti fikri ilə razı salmağa çalışırlar. Və artıq Avropa dövlətləri üçün də təhlükəyə çevrilən Osmanlı imperiyasına qarşı Avropa dövlətləri ilə Səfəvi dövlətinin maraqları obyektiv baxımdan üst-üstə düşdüyü üçün Şah Abbas bu fikirle razılaşır. Səfirliyin başında Hüseynəli bəy dururdu və bu səfər zamanı onu dörd katib və on beş qulluqçu müşayət edirdi. Səfirliyin birinci katibi isə Oruc bəy Bayat təyin edilir.

Bundan başqa, Şah Abbasın inamını qazanan Antoni Şerli səfər zamanı Səfəvi səfirini müşayət etmək və Avropa monarxları ilə danışıqlarda iştirak etmək tapşırıqlarını alır. Hüseynəli bəyin diplomatik missiyası 8 Avropa ölkəsində - Almaniya, Roma, İspaniya, Fransa, Polşa, Venesiya, İngiltərə və Şotlandiyada olmaqdan ibarət idi.

1599-cu il 9 iyunda İsfahanı tərk edən səfirlik üzvləri noyabr ayında Moskvaya çatıb, qışı orda keçirdikdən sonra yola düşüb, 1600-cü ilin payız ayında Almaniyağa çatırlar. Burada imperator Rudolf tərəfindən təntənəli şəkildə qəbul edilən səfirlik üzvləri Venesiyaya yola düşürlər. Lakin Venesiya hakimi türk səfirinin onun sarayında qonaq olduğunu behanə edərək Səfəvi səfirinin onu qəbul etməsi üçün yazılmış xahiş məktubuna rədd cavabı verir. Romaya yola düşdükleri

vaxt isə Hüseynəli bəy haqlı olaraq Antoni Şerlini Roma papası üçün nəzərdə tutulmuş qiymətli hədiyyələri oğurlamaqda günahlandırır. Bununla əlaqədar olaraq, onlar ayrı-ayrılıqda IV Klement tərəfindən qəbul edirlər. Bu mübahisədən sonra Şerli səfirlik üzvlərini burada qoyub, Venesiyaya qayıdır. Romada isə səfirliyin üç nəfər üzvü Vatikanda qalaraq xristianlığı qəbul edirlər. Hüseynəli bəy isə digər səfirlik üzvləri ilə İspaniyaya çatıb 2 ay müddətində Valyadolid şəhərində III Fillipin sarayında qonaq olur. İspan monarxına Şah Abbasın məktubu çatdıran Hüseynəli bəy vətənə qayıtmağa hazırlaşır. Öz diplomatik missiyasını yalnız 3 ölkədə - Almaniya, Roma və İspaniyada yerinə yetirən səfir digər 5 ölkədə olmaq fikrindən imtina etməli olur. Bu zaman isə onunla yeni gözlənilməz hadisə baş verir. Səfirliyin 4 katibindən üçü islama xəyanət edərək xristianlığı qəbul edirlər. Onlardan biri sonradan Persiyalı Fillip adını alan və səfirin yaxın qohumu olan Əliqulu bəy, ikincisi isə Persiyalı Diego alan Bünyat bəy, üçüncüsü isə xaç anası İspaniya kraliçası Marqarita olan Persiyalı Don Xuan adını alan Oruc bəy Bayat olur.

Son vaxtlara qədər Oruc bəyin 1605-ci ildə Valyadolid şəhərində öldürüldüyü güman edilirdi. Bu səhv fikir Paskual de Qayanqosun İspaniya jurnalında Pinero de Veyqanın "Fastiqini" kitabında kiçik parçaları çap etdirməsindən sonra yayılmışdır. Burada o göstərir ki, 15 may 1605-ci ildə Don Xuanla İran səfiri arasında baş verən mübahisə zamanı səfir Don Xuanı qılıncı öldürmüşdür. Lakin "Fastiqini" tam şəkildə çap edildikdən sonra məlum olmuşdur ki, Pinero de Veyqa bu hadisə haqqında yazarkən səfirin Don Xuanı deyil, Don Xuanın səfiri öldürməsinə göstərməmişdir. Oruc bəyin sonrakı taleyi haqqında dəqiq heç bir şey məlum deyildir. N.Kortasa görə, o, kitabı nəşr edildikdən sonra sarayın mötəbər şəxslərindən birinə çevrilmişdir.

Oruc bəyin Azərbaycan – İspaniya ədəbi əlaqələrinin inkişafında böyük rol oynamış, Azərbaycan tarixi siyasi və mədəni həyatına dair yazılmış olan "Hekayələr" 1604-cü ildə Valyadolid şəhərində nəşr edilmişdir. N.A.Kortes öz müşahidələri əsasında belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, Oruc bəy "Hekayələr" kitabını əvvəl fars dilində yazmış və sonradan ispan dilinə tərcümə etmişdir. Bu kitab 1988-ci ildə O.Əfəndiyev və A.Fərziliyev tərəfindən tərcümə edilərək, "Oruc bəy Bayatın – Persiyalı Don Xuanın kitabı" adı altında nəşr edilmişdir. Kitab 3 hissədən ibarətdir: I kitab 13 fəsildən ibarət olaraq İran tarixinə həsr edilmişdir. Müəllifin gözəl təsvir etmə qabiliyyəti ilə əlaqədar olaraq, biz orta əsr şəhərlərində əhalinin adət və ənənələri, müəyyən mərasimlərin keçirilməsi və s. haqqında zəngin və maraqlı məlumat əldə etmiş oluruq.

12 fəsildən ibarət olan II kitab Oruc bəyin Vətəndən əbədi olaraq ayrıldığı müddətə qədər olan dövrə əhatə edir.

8 fəsildən ibarət olan III - sonuncu kitab əvvəlcədən təsvir etdiyimiz Oruc bəyin Səfəvi dövlətini tərk etməsindən başlayaraq, Avropaya qədər olan səyahətini ətraflı təsvir edir.

Qiymətli məlumatlarla bərabər Oruc bəyin - Don Xuanın təsvirlərində açıq-aşkar səhvlər və qeyri-dəqiq məlumatlar da vardır. Çünki əsərin yazıldığı müddət ərzində müəllif müasirlərinin yazdığı ən lazımı tarixi-coğrafi əsərlərə belə malik olmamışdır. Lakin əsərin bütün hissələri tarixi-siyasi faktlara əsəlanmasa da, bütövlükdə götürdükdə Oruc bəy - Don Xuan Azərbaycan və İran tarixi haqda çox qiymətli məlumatlara malik olmuşdur. Əsərin əsas xarakterik xüsusiyyəti müəllifin xristianlığı qəbul etmiş keçmiş müsəlman olmasıdır. Əsərdə müəllif əvvəllər mənsub olduğu islam dininə və onun tərəfdarlarına tənqidi yanaşır. Hər şeyə o, Avropalı gözü ilə baxmağa çalışır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq oruc bəyin "Hekayələr" kitabı Azərbaycanın Avropa dövləti ilə, ilk növbədə İspaniya ilə ədəbi əlaqələrinin inkişafında böyük rol oynayaraq Azərbaycanın İspaniyada tanınmasına xidmət etmişdir.

Nəticə etibarı ilə Oruc bəyin həyat yaradıcılığı, müasirlərinin bu şəxs haqda mülahizələrinə ciddi və kompleks halda elmi yanaşma tələb edir.

РЕЗИЮМЕ

В этой статье говорится об истории литературных связей между Испанией и Азербайджаном, а также о заслуге книги Дон Жуана в развитии этих отношений.

RESUME

Тше артикле деалс виттц тше шисторй оф тше Спанисц-Азербайджани литерарй релатионс. Апартизулар аттентион ис паид то Оруджбей Байат, а муслим бй релизион, шчо адоптед Ыхристианитй ин Спаин анд was тыпристенеде ас Дон Жуан.